

Czas przeszły

Autor: Halina Karaś

Czas przeszły w gwarach – tak jak w języku ogólnym – składa się z dawnego imiesłowu przeszłego czynnego zakończonego na *ł* i końcówek powstałych ze słowa posiłkowego być: byłem, miałem, wierzyłem. Złożona budowa czasu przeszłego jest w gwarach bardziej wyrazista niż w języku ogólnym i odzwierciedla dawną dwuczłonowość jego konstrukcji: robił + jeść → robiłem. Wiąże się z tym duża ruchomość końcówek czasu przeszłego we wszystkich gwarach, np. przeciem dał, kobyłeśmy kupili. Końcówki czasem są wzmacniane partykułą *że*, szczególnie w gwarach Polski północno-zachodniej, np. ty żeś widzioł. Rzadziej występuje czas przeszły typu ja był, ty widział, my znali. Takie konstrukcje są częstsze w gwarach wschodnich (zob. Formy analityczne czasu przeszłego). Niejednokrotnie pewne formy występują obocznie, np. my znali // znalazimy, wyście znali // znaleścicie (m.in. w gwarach południowych i zachodnich). Zróżnicowane są formy 1. os. lp. (robiłem, robiłech, robiłek, robiłef, ja robił) i lmn. (byliśmy // byliźmy, bylichmy, byliźwa, bylim, bylimy, my byli). Zob. Formy 1.os. lp. czasu przeszłego. Formy 1. os. lmn. czasu przeszłego. W 2 os. lmn. na znacznych terenach Polski wschodniej, północnej i centralnej występuje końcówka *śta* (wywodząca się z liczby podwójnej), np. dostaliśta, zanieśliśta lub czyśta zanieśli. Końcówka *ście* na tym obszarze występuje w pluralis maiestaticus (zob. Liczba podwójna. Pluralis maiestaticus). Z pewnych osobliwości warto odnotować występowanie *n* zamiast *ł* w formach czasu przeszłego czasowników zakończonych w bezokoliczniku na *ać*, *nać* (np. wzien, wziena, wzieni, wzionem itp., na skutek rozłożenia nosówki *-ą* przed *ł* i uproszczenia powstałej grupy *nł > n*). Szeroki zasięg ma zanik *ł* w 3 os. lp. rodzaju męskiego, np. star = starł, wiód = wiódł, które to formy prowadzą do powstania 1. os. lp. w postaci niósem, wiótem w gwarach z nieudźwięczniającą fonetyką międzywyrazową oraz niózem, wiódem w gwarach z udźwięczniającą fonetyką międzywyrazową (zob. Formy 1. os. lp. czasu przeszłego). Duży zasięg w wielu gwarach ma też pomijanie przyrostka *-ną-* w formach czasu przeszłego (podobnie jak w rozkazniku) czasowników zakończonych na *-nać*, np. ciśta, rzła, ciągli, wyciągła, krzykła. W wielu gwarach w Polsce południowo-zachodniej ogólnopolskim (i mazowieckim) formom czasu przeszłego czasowników z przyrostkiem tematycznym *-yw(a)-, -iw(a)-* odpowiadają formy z *-ow-*, np. pokazował / pokazowoł, wyskakował / wyskakowoł. Niewielki zasięg, głównie wyspowy w Małopolsce środkowo-zachodniej, na Spiszu, w okolicach Sącza i na małych obszarach na północy na Kociewiu, koło Ostródy i Suwałk, mają natomiast formy z *-uw-*, np. pokazuwał / pokazuwoł, ratował / ratuwoł (zob. Bezokolicznik z mapą).